

# **DVADESET PET GODINA HRVATSKE NEOVISNOSTI – KAKO DALJE?**

**Urednik**

*Tvrtko Jakovina*



Zagreb, 2017.

Ankica Marinović

## „NEUGODNI MIRISI ATEIZMA“<sup>1</sup>: JEDAN ASPEKT HRVATSKE OBRAZOVNE STVARNOSTI<sup>2</sup>

### Uvod

Promjenu položaja religije i vjerskih zajednica u Hrvatskoj nakon 90-ih pratio je značajan porast deklarirane konfesionalnosti i religioznosti. Visok stupanj deklariranih katolika zajedno s visokim stupnjem religijske identifikacije, religijskih vjerovanja i prakse upućivao je na vidljiv trend prema desekularizaciji i revitalizaciji religije i religioznosti nakon pada komunizma. Takav trend doveo je Hrvatsku među zemlje s najvišim stupnjem religioznosti u Europi, uz Poljsku, Rumunjsku Transilvaniju, Maltu, Portugal, Italiju i Irsku (Črpić, Zrinščak, 2005; Črpić, Zrinščak, 2014; Davie, 2005; Marinović Jerolimov, 2000, 2005; Zrinščak, Črpić, Kušar 2000).

Prema Popisu stanovništva iz 2011. godine, 93% građana Hrvatske pripada nekoj religiji, a 5% je bez konfesije. Većina (86.28%) ih se deklarira kao katolici. Pravoslavni je 4.44%, muslimana 1.47%), dok je pripadnika ostalih vjerskih zajednica nešto ispod 1%. Manje od 5% građana (4.57%) deklarira se kao nereligiozni, ateisti, agnosticici i skeptici.

---

<sup>1</sup> Naslov je parafraza Nietzscheove sintagme „neugodni mirisi religije“.

<sup>2</sup> Ovaj tekst je znatno skraćeni i dijelom izmijenjeni rad *Analysis of Catholic Religious Instruction Textbooks in Croatian Primary Schools: How Do They Teach Atheism?*, in *Education in Post-Conflict Transition, The Politicization of Religion in School Textbooks*, (eds. G. Ognjenović, J. Jozelić). Palgrave Studies in Religion, Politics and Policy, pp. 129-154, koji je u tisku.

Rezultati socio-religijskih istraživanja u Hrvatskoj pokazuju značajan porast religioznosti u svim istraživanim dimenzijama (Cifrić, 2000; Črpić, Zrinščak, 2005, 2014; Marinović Jerolimov, 2000, 2005; Vrcan, 2001; Zrinščak, Črpić, Kušar, 2000). Rezultati pokazuju i porast utjecaja Katoličke crkve u gotovo svim aspektima društvenog života u Hrvatskoj: političkom, socijalnom, ekonomskom, obrazovnom i kulturnom (Cifrić, 2000, 2005; Črpić, Zrinščak, 2015; Goldberger, 2005; Marinović Bobinac, Goldberger, 2007; Marinović Bobinac, Marinović Jerolimov, 2006; Marinović Bobinac, 2007); Marinović, Markešić, 2012; Vrcan, 2001).

U odnosu na stabilan trend općeg pada crkvene religioznosti i utjecaja Crkve u društvu u zemljama Zapadne Europe (Berger, 1999; Davie, 2005; Hervieu-Leger, 2000), rezultati istraživanja upućuju na suprotan trend u Hrvatskoj. Taj trend upućuje na revitalizaciju i deprivatizaciju religije ponovnim okupljanjem oko crkvenih institucija (Vrcan, 2001). Dok se revitalizacija religije, prema Casanovi, u tim zemljama manifestira u znaku otkopčavanja religije i religijskih institucija, kako od države tako i od političkog društva, fokusiranjem na civilno društvo (Casanova, 1994), u Hrvatskoj se, prepoznaje Vrcan, događa suprotan proces: repolitizacija religije i njezino sustavno ukopčavanje na državu i političko društvo, pri čemu religija daje državi i političkom društvu „sveti zaštitni baldahin“ (*sacred canopy*) (Berger, 1999), pod kojim se stvara konsenzus koji pretendira da je samorazumljiv, nedodirljiv, neupitan i neosporiv, pa generira i lojalnost koja ima ista svojstva<sup>3</sup> (Vrcan, 2001). Za ovaj rad je značajna i teza „da se religija de facto pretvara u nadsvođujući kulturni i simbolički sustav... u funkciji općeusvojene pozadinske moralne filozofije s političkom relevancijom i s religijskim utemeljenjem i stoga s ključnim mjestom i ulogom u obrazovnom sustavu, sustavu masovnih medija, izdavaštvu, koji pružaju

---

<sup>3</sup> Vrcan navodi nekoliko elemenata tog konsenzusa: a) tvrdnja da su religijske institucije na ovim prostorima jedini i legitimni posjednici “zadnjih” istina o smislu ljudskog života; b) da jedine raspoložu kolektivnim pamćenjem koje definira trajne, primordijalne i stabilne identitete; c) da su pravi čuvari vjekovnog kolektivnog iskustva i kolektivne mudrosti odnosno simboličkog kapitala koji se stoljećima kumulirao; d) da raspoložu fondom opće usvojenog i neupitnog ljudskog morala i zdravog razuma; e) da su posljednji čuvari korijenja izvornog i autentičnog nacionalnog bića (Vrcan, 2001:23).

izabranu, zatvorenu, manje-više homogenu viziju realnog svijeta, kao i nacionalne realnosti“ (Vrcan, 1996:193).

U kontekstu dijagnosticirane desekularizacije i deprivatizacije religije, Željko Mardešić svoju teoriju zasniva na dvije paradigme – naziva ih dvjema oprečnim nostalgijama koje postoje u Crkvi u Hrvatskoj: nostalgiji za pretkoncilskom Crkvom i nostalgiji za koncilskom Crkvom. Obje su, po njemu, dio jedne te iste Crkve: „tradicionalistička je zatvorena u prošlost, jer je u „hrvatskom društvu feudalizam trajao gotovo do jučer“, a koncilska je otvorena svijetu, suvremenima i zajedničkoj budućnosti. Pretkoncilaska ustrajava na postupku dokazivanja kako svijet nije u pravu i kako ga treba spasiti, i temelji se na dualizmima. Koncilaska uzima dijalog kao temelj odnosa između Crkve i svijeta, apelira za svjedočenje kršćanske dobrote kroz djelatnu vjeru. Apostrofira autonomiju vremenitih vrednota kao jedan od ključnih koncilskih znakova vremena koja na poseban način potvrđuje smisao čovjekova stvaralaštva na zemlji i proteže se na područje politike, obrazovanja, znanosti, obitelji, gospodarstva, kulture i društva. (Mardešić, 2007). Te dvije paradigme se u hrvatskom društvu pokazuju kao dvije vrste katolicizma i vrlo su plodonosne baš za temu ovog rada.

### **Teorijsko i metodologijsko polazište**

Cilj rada je istražiti položaj ateizma/nereligioznosti u udžbenicima katoličkog vjeronauka za osnovne škole (od 1. do 8. razreda) te analizirati reakcije javnosti na potencijalno diskriminativne sadržaje. Pravni dokumenti koji se tiču područja obrazovanja i koji uvode vjeronauk u hrvatske škole bit će predstavljeni u nastavku. Osim udžbenika katoličkog vjeronauka analizirani su dokumenti, pisma i izvještaji različitih javnih aktera i s njima povezani sadržaji na web stranicama i portalima.

U povezanosti s u uvodu naznačenom dijagnozom temeljnog trenda u religijskoj situaciji Hrvatske, za potrebe ovoga rada poći ćemo od teze Srđana Vrcana (2001), da su konfesionalno pripadanje i religijska samoidentifikacija u Hrvatskoj postali gotovo opći fenomen i indikator socijalne normalnosti u državi, političkom društvu, civilnom društvu i javnosti dok su konfesionalno i religijsko nepripadanje postali indi-

katorom socijalne nenormalnosti. Teza će se propitivati na primjeru tretiranja ateizma u udžbenicima vjeronauka u osnovnim školama.

Na ovom jednom aspektu hrvatske obrazovne stvarnosti – sadržaju udžbenika vjeronauka i socijalnim reakcijama na te sadržaje, propitivat će se i teza Željka Mardešića o premoći političkog katolicizma temeljenog na dualizmu, nad koncilskim kršćanstvom.

### **Crkva i država u Hrvatskoj: elementi pravnog okvira**

Odnos države i vjerskih zajednica u Hrvatskoj reguliraju sljedeći dokumenti: *Ustav Republike Hrvatske*, ugovori između Vlade RH i Svete Stolice (za ovu temu osobito je važan *Ugovor o suradnji na području odgoja i kulture*) i *Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica u RH*.

*Ustav Republike Hrvatske* garantira svakom građaninu prava i slobode, neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama – jednakost pred zakonom za sve (Članak 14), slobodu savjesti i vjeroispovijedi i slobodno javno očitovanje vjere ili drugog uvjerenja (Članak 40), te jednakost vjerskih zajednica pred zakonom i odvojenost Crkve i države (Članak 41). Ustav ističe model odvojenosti Crkve i države, ali istovremeno i model njihove kooperacije: zaštite i pomaganja. Odgovor na pitanje - kako ta podrška (zaštita i pomaganje) treba biti implementirana, jedno je od spornih pitanja u proteklom vremenu, jer je često teško odrediti granicu između suradnje i moguće zloupotrebe (Zrinščak, Marinović Jerolimov, Marinović, Ančić, 2014).

Četiri ugovora od zajedničkog interesa potpisana između Republike Hrvatske i Svete Stolice (1996-1998.) dala su novi ton odnosu vjerskih zajednica i države<sup>4</sup>. Od samog su početka različiti društveni akteri smatrali da su neke odredbe ugovora dovele u pitanje temeljni ustavni postulat o odvojenosti Crkve i države te neka ustavom garantirana prava i slobode hrvatskih građana – onih koji nisu katolici i onih koji nisu vjernici (Marinović, Markešić, 2012; Padjen, 2003; Vrcan, 2002).

---

<sup>4</sup> Ugovor o pravnim pitanjima, Ugovor o dušobrižništvu u vojsci i policiji, Ugovor o suradnji u području odgoja i kulture i Ugovor o gospodarskim pitanjima.

*Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica u RH*, donesen 2002. godine definira vjeronauk u predškolskim, osnovnim i srednjoškolskim institucijama (Članak 13).

S međunarodnim ugovorom *O suradnji u području odgoja i kulture* Vlada RH preuzela je pravnu odgovornost za uvođenje katoličkog vjeronauka kao izbornog predmeta u osnovne, srednje škole i predškolske institucije. Ugovor navodi sljedeće:

- Program vjeronauka bit će reguliran posebnim ugovorom između Vlade RH i Hrvatske biskupske konferencije;
- Vjeronauk mogu predavati osobe koje imaju kanonski mandat (*missio canonica*) dobiven od dijecezanskog biskupa;
- Omogućava se organiziranje dodatnih religijskih aktivnosti u školama<sup>5</sup>;
- Programi, sadržaj udžbenika i didaktičke materijale izrađuje HBK, podnosi ih Ministarstvu znanosti i obrazovanja koje ih uključuje u kurikulum;
- Troškove tiskanja udžbenika pokriva Republika Hrvatska, isto kao i za sve druge udžbenike;
- Crkvene i državne vlasti dužne su nadgledati kvalitetu udžbenika vjeronauka i njihovu usklađenost s državnim i crkvenim zakonima<sup>6</sup>;
- Svim roditeljima i učenicima je garantirano pravo izbora i isključuje se svaka mogućnost diskriminacije u školskim aktivnostima;
- Mogućnost nepohađanja vjeronauka je deklarirana – pismenu izjavu treba podnijeti ravnatelju škole na početku školske godine.

Tri sljedeće konstatacije iz *Ugovora* važne su za ovaj rad:

1. „nezamjenjiva povijesna i sadašnja uloga Katoličke crkve u Hrvatskoj u kulturnom i moralnom obrazovanju nacije i njena uloga u području obrazovanja i kulture“;
2. činjenica da „većina hrvatskih građana pripada Katoličkoj crkvi“;
3. „odgojno-obrazovni sustav u javnim predškolskim ustanovama i školama uključujući i visoka učilišta uzimat će u obzir vrijednosti kršćanske etike“.<sup>7</sup>

---

<sup>5</sup> Tu odredbu su najviše osporavali različiti akteri civilnog, rijetko i političkog društva.

<sup>6</sup> Akteri civilnog društva često su kritizirali državne vlasti zbog zanemarivanja kontrole sadržaja i kvalitete udžbenika vjeronauka, što je bio slučaj i kod teme ovog rada.

<sup>7</sup> Ova treća odredba izazivala je kontroverze u javnosti, osobito među znanstvenicima i akterima civilnog društva.

## **Operacionalizacija odredbi iz Ugovora o suradnji u području odgoja i kulture: uvođenje vjeronauka u škole**

Različite europske pristupe poučavanju religijskih sadržaja Grace Davie slikovito stavlja u «cjeloviti spektar religijskog obrazovanja – od gotovo nerazrijeđene konfesionalne poruke do svjesne pripreme djece za život u svijetu u kojem šarolik raspon religijskih ideja čini značajan dio kulturne razmjene» (Davie, 2005).

U postkomunističkom razdoblju većina tranzicijskih zemalja opredjelila se za konfesionalno religijsko obrazovanje s elementima klasičnog vjeronauka u javnim školama (koji je u kontinuitetu s vjeronaukom koji je postojao prije 1945. godine). Cilj im je bio pokazati pripadnost kršćanskoj Europi, u kojoj su u međuvremenu zaživjeli suprotni trendovi, u sklopu kojih konfesionalno religijsko obrazovanje, u skladu s društvenim i religijskim promjenama, gubi elemente vjeronauka i dobiva elemente nekonfesionalnog, više kulturološkog pristupa religijskom fenomenu (Kodelja; Basler, 2004). Hrvatska se također odlučila za striktno konfesionalni vjeronauk.

Prema odluci Ministarstva obrazovanja i kulture, konfesionalni vjeronauk je uveden u javne škole kao izborni predmet u nastavnoj godini 1991/92., gotovo bez konzultacija s ekspertima, javnim mišljenjem, nastavnicima i učiteljima, praktički bez šire javne rasprave.

Načela školskog vjeronauka su, prema *Programu*, sljedeća: vjernost Bogu i čovjeku, ekumenska i dijaloška otvorenost i korelacija u vjerskom odgoju i obrazovanju (međupredmetna korelacija u skladu s načelima cjelovitog odgoja učenika) (Marinović Bobinac, 2007)<sup>8</sup> i interkulturalni pristup vjerskom odgoju i obrazovanju (Marinović Bobinac, 2007; Marinović Bobinac, Marinović Jerolimov, 2006).

Sam naziv predmeta, dosadašnja praksa i nalazi nekih istraživanja pokazuju da se katolički vjeronauk u Hrvatskoj predaje prvenstveno kao katehisis (rast i razvoj u vjeri), da je važan pastoralni cilj (povezivanje s crkvenom praksom – slavljenjem)<sup>9</sup> ali i evangelizacijski cilj

---

<sup>8</sup> Taj aspekt izazvao je proteste različitih aktera, većinom iz udruga civilnog društvo, zbog namjere prožimanja ukupnog javnog obrazovanja katoličkim vrijednostima.

<sup>9</sup> Iz prakse katoličkog vjeronauka u školi poznato je da određeni broj vjeroučitelja pohađanje školskog vjeronauka povezuje s obavezom pohađanja mise.

(svjedočenje vjere u osobnom i društvenom životu učenika) (Marinović Bobinac, 2007, 2008; Marinović Bobinac; Marinović Jerolimov, 2008).

Prema podacima Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta (u nastavku MZOS) za školsku godinu 2014/2015, 91.61% učenika u hrvatskim osnovnim školama pohađa katolički vjeronauk. Ne postoji alternativni predmet vjeronauku, za učenike koji ga ne pohađaju, što izaziva niz problema učenicima, roditeljima i školama (Ančić, Puhovski, 2011). Prema posljednjem Popisu stanovništva iz 2011, oko 5% građana deklariralo se nereligioznima, ateistima, agnosticima i skepticima. Može se pretpostaviti da su većina učenika osnovnih škola koji ne pohađaju vjeronauk djeca nereligioznih roditelja.

### **Rezultati analize udžbenika katoličkog vjeronauka**

Udžbenici vjeronauka (u skladu s *Programom*) čvrsto su utemeljeni na doktrinarnom učenju Katoličke crkve i njenoj normativnoj teologiji. Udžbenici komuniciraju moralne vrijednosti kojima je izvorište u katoličkom etičkom učenju. Iz analize programa i udžbenika vidljivo je da naglašavaju formativnu prirodu kršćanskih (katoličkih) vrijednosti u obrazovanju - da pomažu oblikovati kršćanski (katolički) identitet (Marinović Bobinac, Marinović Jerolimov, 2006; Zrinščak, Marinović Jerolimov, Marinović, Ančić, 2014). Prema formulacijama iz analiziranih udžbenika, kršćanska (katolička) religija nije predstavljena kao jedna od postojećih religija u svijetu (Hrvatskoj), nego kao jedina prava religija. To je vidljivo iz niza formulacija u udžbenicima.

Generalno tolerantan stav prema svim ljudima, bez obzira na rasu, naciju i religiju prisutan je u svim analiziranim udžbenicima. Jedan takav stav je dokumentiran citatom iz UN-ove Deklaracije o ljudskim pravima: “Svatko ima pravo na slobodu mišljenja, savjesti i vjere...” (“), uz odgovarajuće citate iz nekršćanskih svetih knjiga i religijskih osoba “koji podržavaju kršćane u borbi protiv zla” (Konfucije, Buddha, Bhagavadgita, Kur’an...) i riječima poznatih pisaca i filozofa (M. Selimović, G. Flaubert, R. Tagore, T. Ujević, A. Huxley, B. Pascal...).

“Izgradnja pravednijega i boljeg svijeta nije zadatak samo nekih pojedinaca. Na to su pozvani svi stanovnici svih zemalja, pripadnici



svih rasa i religija, vjernici i ateisti, ljudi svih profesija. Nitko nije izuzet. Kršćani u tome moraju dati poseban i neizostavan doprinos. Na to ih poziva sam Isus Krist” (Pozvani na slobodu, s.15).

Unatoč generalno otvorenom i tolerantnom stavu prema „svim ljudima dobre volje” (uključujući čak i ateiste) i konteksta „ekumenske otvorenosti” (*Program*, 1999), koja je prisutna u nekoj mjeri, prema drugim svjetskim religijama (Marinović Bobinac; Marinović Jerolimov, 2008; Marinović, Bobinac 2008)<sup>10</sup>, autori udžbenika ipak izdvajaju ateizam i nove religijske pokrete<sup>11</sup> (Marinović Bobinac; Marinović Jerolimov, 2008; Marinović Bobinac, 2008) kao potpuno neprihvatljive.

Poučavajući o ateizmu, autori udžbenika za osmi razred ističu naslove: *Svaki čovjek traži Boga. Religioznost postoji u svakom čovjeku. Sva ljudska bića po prirodi su okrenuta Bogu* (). Ateizam je općenito neutralno definiran kao „odsustvo vjere u Boga”. Ali religijska indiferentnost je navedena kao izvor ateizma. Nereligiozna osoba „je rođena i odgajana u religijskoj pustinji” (*S Kristom u život*, s.38). Ateizam se ne razmatra kao autentični svjetonazor, među drugim svjetonazorima, s autentičnim vrijednostima. Osim teorijskog (filozofskog) ateizma postoji i praktični ateizam. Na praktični ateizam mogu utjecati znanost i tehnologija, ako se nekritički prihvaćaju („Ateizam se, kao način života uvlači putem novih ideologija i svjetonazora koji veličaju isključivo čovjeka i njegovu moć“ (*S Kristom u život*, s.39). Osim toga, na nastajanje ateizma utječu uspjeh i slava, humanizam bez Boga i običajna religioznost.

Ateizam se prezentira kao svjetonazor „kojemu je cilj istisnuti iz čovjeka svaku religioznost i povezanost s Bogom” (*S Kristom u život*,

---

<sup>10</sup> Pozivajući se na princip „ekumenske otvorenosti”, autori udžbenika predstavljaju monoteističke (kršćanstvo, judaizam i islam) i orijentalne religije (hinduizam, budizam, konfucijanizam i taoizam). Predstavljene su sistematično i tolerantno, uz prisutna ograničenja inherentna konfesionalnom pristupu (Marinović Bobinac; Marinović Jerolimov, 2008).

<sup>11</sup> Tolerantan pristup prestaje kad se predstavljaju novi religijski pokreti kojima se negira autentičnost. Prezentirani su kao posljedica različitih nedostataka društva i crkve. Upotreba termina „sekta” ima izrazito negativnu konotaciju („mladi su često žrtve sekta”, „sekte – otuđenje od vlastitih korijena”... Evangelizacijski cilj je naglašen (Marinović Bobinac, 2008; Marinović Bobinac; Marinović Jerolimov, 2008).

s.40). Svi ljudi su bazično religiozni, zato je, da bi prepoznali Boga, nužan religijski odgoj.

Ateizam je smješten u kontekst ekstremno negativno konotiranih pojmova kao što su spiritizam, blasfemija, simonija, kletva, psovka, krivokletstvo i svetogrđe. Autori udžbenika navode: „Najčešći su grijesi protiv prve Božje zapovijedi (Nemaj drugih bogova uz mene – op. a.): praznovjerje, idolopoklonstvo, horoskop i astrologija, gatanje i magija, svetogrđe i simonija, bezboštvo i vjerska ravnodušnost“ (*Zajedno u ljubavi*, s.28).

S katoličkog stajališta, svjedoče udžbenici, ateizam je potpuno neprihvatljiv. Kao sekularni svjetonazor, ateizam nema kredibilitet niti integritet. Potpuno je pogrešan. Navode se jasne evangelizacijske preporuke za učenike: „Kršćanin treba znati prepoznati suvremene oblike ateizma kojima se u ime čovjeka i njegovih vrijednosti pokušava istisnuti Boga iz života. Takav ateizam najbolje se suzbija znanjem o vjeri i njezinim svjedočenjem” (*S Kristom u život*, s. 40).

Autori naglašavaju važnost evangelizacije u slučajevima ateizma i u kontaktima s ateistima: „Pred suvremenim oblicima ateizma treba ponuditi kršćanstvo kao „civilizaciju ljubavi”, zauzimati se za istinu o čovjeku i Bogu osobnim životom, ali i putem medija te društvenim zalaganjem. Na taj način će se danas, u svijetu vrlo brzih informacija i tehničkih dostignuća, broj ateista postupno smanjivati” (*S Kristom u život*, s.40)<sup>12</sup>.

Da bi potkrijepili stanje praznine i beznađa ateista, autori uz tekstove koriste reprodukcije Munchova *Vriska*, Munchova *Straha* i Friedrichsove *Nasukane nade*. Također, stavljaju citate velikana kao što je na primjer Goethe: „Tko ne zna crpiti iz izvora dubokog tri tisuće godina, živi od danas do sutra“ (*S Kristom u život*, s.38). Ili iz *Biblije*: „Bezumnik reče u srcu: Nema Boga“ (*S Kristom u život*, s. 38). Ili Ivana Pavla II: „Strah se pojavljuje svuda gdje Bog umire u savjesti ljudi” (*S Kristom u život*, s. 38).

---

<sup>12</sup> U dnevnoj pripremi za vjeronauk koja se odnosi na lekciju o ateizmu jedan od nastavnika postavlja pitanje: u kojoj mjeri smo mi – vjernici, odgovorni za postojeći ateizam i religijsku ravnodušnost? Kako možemo utjecati na obraćenje ateista? Kao cilj lekcije nastavnik navodi: Učenici trebaju znati prepoznati ateizam i trebaju posredovati istinu o čovjeku i Bogu.

U istom kontekstu, autori su izabrali jedan citat pape Ivana Pavla II koji je potpuno suprotan duhu koji je u odnosu prema ateistima promovirao II. Vatikanski koncil, proklamirajući toleranciju i dijalog prema nevjerujućima kao i u duhu pape Franje prema ateistima. Taj citat je eklatantan primjer netolerantnog govora, potpuno neprimjeren školskim udžbenicima. Papa Ivan Pavao II kaže: „Ateizam znači bezboštvo, dakle odgajanje bez Boga. Tvrde da je to izraz napretka. Iz iskustva najnovijih događanja znamo da se bez Boga i protiv Boga ne odgaja plemenite ljude, a vrlo se često odgaja takve koji su stvorili Ošwiecim (*S Kristom u život, s. 39*).“

Autori uopće ne spominju distinkciju, trasiranu II. Vatikanskim koncilom, između ateizma kao ideologije i ateista kao osobe koju treba uzimati s poštovanjem i empatijom. Kao temelj odnosa prema ateistima autori uzimaju općeniti stav prema ateizmu iz Koncilske konstitucije *Gaudium et spes*. Ne uzimaju u obzir dokument eksplicitno posvećen fenomenu ateizma – *Dijalog s onima koji ne vjeruju*. Fundamentalna pretpostavka realizacije dijaloga je prihvaćanje pluralizma: prihvaćanje osobe koja misli drugačije kao jednake, kao osobe s dostojanstvom i slobodom da misli odgovorno, u skladu sa svojom savješću i također, prihvaćanje fundamentalne jednakosti misli sugovornika, bez obzira i zbog njihove razlike (*Dijalog s onima koji ne vjeruju, 1968*).

Stavovi pape Franje prema ateizmu slijede kontinuitet s duhom koncilskog dokumenta o dijalogu s nevjerujućima. Za razliku od izabranog citata pape Ivana Pavla II, papa Franjo svjedoči otvorenost Crkve prema svijetu – prema svim ljudima: „Crkva nije carina“ – kaže papa – „ne smije biti prepreka nikome, neregularni ljudi ne postoje“ (Tomašević, 2014). Papa Franjo također kaže: „Bog je otkupio sve ljude, ne samo katolike nego također i one koji ne vjeruju“ (Tomašević, 2014).

## **Društvene reakcije na tretiranje ateizma u udžbenicima vjeronauka**

Lekcija o ateizmu izazvala je niz kontroverzi i polemika u javnosti: roditelja, medija, udruga civilnog društva. Reakcije su se intenzivirale nakon pisma koje je Pravobraniteljici za djecu uputila jedna majka

– ateistica, protestirajući protiv diskriminacije djece ateista u javnim školama. Pismo je uputila MZOS-u (ministru Vedranu Mornaru) i Pravobraniteljici za djecu (Ivani Klarić). Slijedi dio toga pisma:

„Obraćam Vam se kao mama jedine ateistice u razredu (ne, nije polaznica vjeronauka, ali nemaju kamo s njom, pa je ostave na satu), koja je pukim slučajem izbjegla slušanje ove lekcije jer je bila bolesna, ali je bila spominjana kao primjer. Prema navodima njezinih prijateljica, ovu lekciju nisu obrađivali iz udžbenika (vjerojatno i učiteljica uviđa sav užas), ali onaj tko će učiti iz istog naučiti će da moja kćer - ne može biti plemenita, da je bezumna, da je potencijalni stvaratelj nečeg sličnog Aušvicu i kako oni kao predani katolici imaju zadatak suzbiti njezin stav čim je vide (jedan, godinu dana stariji školski kolega, koji je tako naučen već je to pokušavao, uz razne prijetnje i osobno priznanje da to ne čini samo njoj). Ovo nije samo pritužba ili prijava, ovo je moj pokušaj da objasnim koliko je točno strašno to što se odvija u našim svjetovnim školama. Pojedinci ne mogu učiniti puno, ali institucije bi trebale moći. Lijepi pozdrav, Mama”.

U javnosti je postavljeno pitanje: kako je moguće da se diskriminativni govor o jednoj kategoriji populacije tolerira u sekularnoj državi gdje se javne škole financiraju iz proračuna, novcima svih zaposlenih građana, pa tako i onih koji ne vjeruju, koji su ateisti ili agnosticici?

Istim povodom je i Udruga za zaštitu prava ireligioznih osoba i promicanje ireligioznog koncepta svijeta – Protagora<sup>13</sup>, poslala pisma ministru znanosti, obrazovanja i sporta kao i Pravobraniteljici za djecu. Sve pritužbe odnose se na udžbenik vjeronauka za osmi razred osnovne škole *S Kristom u život* i diskriminaciju ateista<sup>14</sup>. Oni zahtijevaju

---

<sup>13</sup> Udruga Protagora pokrenula je sudski postupak protiv MZOS-a u svrhu identifikacije diskriminacije učenika osnovnih škola koji ne pohađaju katolički vjeronauk.

<sup>14</sup> *Priručnik za krizmanike* govori o ateistima na sličan način: „Neki ljudi su ateisti jer smatraju da je sjajno sama sebe smatrati nekom vrstom “boga” kako bi sami mogli određivati što je dobro a što zlo. Kome njegov EGO stoji u središtu svijeta, taj je egoist. Egoisti su, to je svatko ponekad doživio, prilično nesimpatični ljudi. Egoisti su logično ateisti - jer je jasno da se u njihovu sliku svijeta ne uklapa nitko tko je veći, ljepši, pametniji, svetiji ili dostojniji poštovanja od njih samih“ (Tportal..hr, 30. listopad 2014).

od MZOS-a da se upozna sa sadržajem lekcije i da odmah reagira, u skladu sa svojim ovlastima.

Pravobraniteljica za djecu<sup>15</sup> reagirala je odmah. Kontroverznu lekciju u kojoj su ateisti predstavljeni negativno smatra potpuno neprihvatljivom, osobito u osnovnim i srednjim školama. Istaknula je da zakon propisuje da udžbenici svojim sadržajem ne smiju biti protivni Ustavu i proklamiranim načelima demokracije. Poručila je: „Potaknuti ovom (mame – ateistice – op. a.), ali i još nekim pritužbama roditelja, uputili smo preporuku MZOS-u i HBK-u da, na temelju svojih zakonskih ovlasti, provedu nadzor nad sadržajima udžbenika i poduzmu potrebne mjere kako bi se otklonili oni sadržaji za koje utvrde da su protivni načelima demokratskog poretka, a odnose se na zaštitu ljudskih i manjinskih prava, temeljnih sloboda i prava čovjeka i građana te ravnopravnosti spolova. Podsjećamo da i *Konvencija o pravima djeteta* jamči prava svakom djetetu bez ikakve diskriminacije – prema djetetu, njegovim roditeljima ili zakonskim skrbnicima – glede njihove rase, boje kože, spola, jezika, vjere, političkog ili drugog uvjerenja, nacionalnog, etničkog ili socijalnog podrijetla, imovine, teškoća u razvoju, obiteljskog podrijetla ili neke druge okolnosti” (Tportal.hr, 30. listopada 2014.).

Na kraju, zatražila je od MZOS-a objašnjenje u vezi sa spornom lekcijom i naglasila još jednom, kako MZOS, odobravajući i plaćajući udžbenike, mora provjeravati njihov sadržaj.

Na početku školske godine 2015/2016. Pravobraniteljica za djecu poslala je MZOS-u kao i HBK-u *20 preporuka za zaštitu prava i interesa djece u obrazovnim institucijama*, vezanih za najčešće prigovore o kršenju dječjih prava u obrazovnom procesu. Dvije preporuke direktno se odnose na religijski aspekt. Prva podsjeća obrazovne institucije na obavezu poštivanja odredbe o implementaciji vjeronauka i religijskog odgoja i na *Zakon o prevenciji diskriminacije*. Odnosi se na praksu

---

<sup>15</sup> Pravobraniteljica za djecu potvrdila je da ima puno prigovora koji se tiču vjeronauka u osnovnim školama: problem s organizacijom i implementacijom vjeronauka – za učelnike koji ne pohađaju vjeronauk. To se prije svega odnosi na raspored sati jer ne postoji alternativni predmet. Neki roditelji stoga ipak upisuju djecu na vjeronauk, kako bi bili sigurni da su djeca pod nadzorom ili da izbjegnu segregaciju djece.

organiziranja vjerskih događanja unutar škole. Naglašava: „Angažman učenika, uključujući i one koji su sljedbenici drugih religija kao i one koji nisu religiozni, u religijskim događanjima u školi upućuje na diskriminaciju djece na temelju religije i/ili uvjerenja. Istovremeno je i kršenje *Konvencije o pravima djeteta* (Tportal.hr, 30. listopada 2014.). Druga preporuka odnosi se na uklanjanje diskriminatornih sadržaja iz udžbenika vjeronauka. Ona opet tvrdi da neki sadržaji u udžbenicima diskriminiraju nereligioznu djecu. Ponovno ističe važnost supervizije udžbeničkih sadržaja i otklanjanja diskriminatornih sadržaja (Tportal.hr, 30. listopada 2014.). Također podsjeća „da je i UN-ov Odbor za prava djeteta nedavno preporučio RH da kontinuirano potiče međukulturni i međureligijski dijalog u lokalnoj zajednici i u školi kako bi se spriječila diskriminacija bilo koje skupine djece. Ovakvi napisi u udžbenicima svakako ne idu u prilog takvome željenom dijalogu“, upozorila je pravobraniteljica za djecu (Tportal.hr, 30. listopada 2014.).

Unatoč što je pravobraniteljica za djecu kontinuirano isticala da je iz godine u godinu sve više prigovora na diskriminaciju ateista u udžbenicima vjeronauka, kabinet ministra Vedrana Mornara, u svom odgovoru (prema Tportal.hr, 30. listopada 2014.) interpretira problem kao nerazumijevanje, referirajući se na sadržaj *Programa vjeronauka*, s naglaskom na opći cilj iz *Programa* „njegovati stav tolerancije prema nevjerujućima“. Udžbenike uopće ne spominje. MZOS naglašava da su, „za vrijeme donošenja *Nastavnog plana i programa za osnovne škole* za sve obavezne i izborne predmete, uključujući i izborni program vjeronauka, vodili računa da se u hrvatskom odgojno-obrazovnom sustavu promovira tolerancija, odnosno ne promovira netolerancija ni prema jednoj skupini učenika ili građana“. Informirali su pravobraniteljicu da će „Uprava MZOS-a nadležna za udžbenike poduzeti korake kako bi u dogovoru s Hrvatskim katehetskim uredom riješila taj sporni problem. Naime MZOS će, u suradnji s nakladnikom udžbenika za 8. razred osnovne škole za izborni predmet katoličkog vjeronauka Kršćanskom sadašnjošću i izdavačima HBK, Nacionalnim katehetskim uredom i Komisijom Nacionalnog katehetskog ureda Hrvatske biskupske konferencije za izdavanje teološke-katehetske literature i pomagala, razmotriti navode iz zaprimljenih podnesaka građana i

dogovoriti eventualne izmjene u udžbeniku *S Kristom u život* kako bi se uklonili svi nesporazumi i eventualne manipulacije koje dovode do tumačenja da se kroz izborni program vjeronauka u osnovnoj školi promovira netolerancija i stvara osjećaj povrijeđenosti kod dijela učenika i roditelja“ (Tportal.hr, 30. listopada 2014 ). No unatoč obećanju, isti udžbenici s istim kontroverznim sadržajem u upotrebi su i danas, gotovo tri godine kasnije.

## **Zaključak**

Postoji niz indikatora politizacije religije u hrvatskom društvu od 90-ih, osobito u razdobljima vladavine HDZ-a, koje karakterizira snažna povezanost Crkve i države, privilegiran položaj Katoličke crkve i njezin utjecaj u politici i društvu. Utjecaj Crkve na društveni i politički život je dodatno ojačan ugovorima sa Svetom Stolicom. Rječiti primjeri toga su već spomenute odredbe iz *Ugovora o suradnji u području odgoja i kulture* o “nezamjenjivoj povijesnoj i sadašnjoj ulozi Katoličke crkve u Hrvatskoj u kulturnom i moralnom obrazovanju nacije i njenoj ulozi u području obrazovanja i kulture” i potrebi da „odgojno-obrazovni sustav u javnim predškolskim ustanovama i školama uključujući i visoka učilišta uzima(t će) u obzir vrijednosti kršćanske etike“, koje impliciraju ne samo vjeronauk već obrazovni sustav u cjelini. Te odredbe favoriziraju etičke vrijednosti i normativnu etiku kršćanstva u odnosu na sve druge religijske i nereligijske svjetonazore i otvaraju put mogućoj diskriminaciji, naročito unutar najosjetljivije kategorije stanovništva: učenika osnovnih i srednjih škola. To svjedoči, kako je to pisao Vrcan, o ukopčavanju religije na državu i političko društvo, religije kao nadsvođujućeg kulturnog i simboličkog sustava koji želi posebno mjesto i u obrazovnom sustavu.

Analiza pokazuje da udžbenici vjeronauka odstupaju od koncilske socijalne doktrine, kad su u pitanju ateizam i ateisti. Ne razvijaju duh tolerancije prema ateizmu i ateistima postuliran II. vatikanskim koncilom. Naprotiv, ateizam je potpuno neprihvatljiv s katoličkog stajališta. Udžbenici nude zbunjujuću sliku svijeta u kojoj ateisti (živeći sa svojim roditeljima među vjernicima) postaju „ljudi s greškom” i

„objekt nužnog i hitnog popravljanja”. Poruka koju šalju učenicima je jasna: ne zalažu se za prihvaćanje razlika već za potrebu „popravljanja ateista” i prevenciju ateizma, uz pomoć evangelizacije. Mijenjaju koncilski dijaloški princip „upoznati da bi se razumjelo” u „upoznati da bi se spriječilo i obratilo”.

Razdoblja vladavine lijevih koalicija (s dominantnim SDP-om na čelu), osobito u zadnjem mandatu (2010-2015) karakterizirale su povremene napetosti između pojedinih ministara i pojedinih katoličkih biskupa o svjetonazorskim pitanjima, osobito u području obrazovanja te nepovjerenje Crkve u Vladu. Vlada je bila vrlo oprezna u odnosu prema Crkvi i takav stav je prevladavao do kraja zadnjeg mandata. Dakle, lijeva koalicija preferirala je kompromis ali bez potrebe za dijalogom. To je bilo osobito vidljivo kad je u pitanju tema ovoga rada: tretiranje ateizma i ateista u udžbenicima vjeronauka. Ministar koji je bio uključen u spomenuti slučaj, kao ni Vlada kojoj je bio član, nisu učinili ništa da provjere i riješe taj konkretni problem diskriminacije u obrazovanju.

Teza Srđana Vrcana (2001) da su konfesionalno pripadanje i religijska samoidentifikacija u Hrvatskoj postali indikator društvene autentičnosti, a da su konfesionalno i religijsko nepripadanje postali indikator društvene nenormalnosti nije bila karakteristika društvene klime u cjelini, barem ne u zadnjih pet godina. Međutim, pokazala se točnom na primjeru ovog analiziranog aspekta hrvatske obrazovne, a time i društvene stvarnosti, osobito kad se imaju na umu neuspješne akcije različitih aktera civilnog, čak i političkog društva. Potvrđena je također i teza Željka Mardešića – u ovom obrazovnom aspektu koncilsko kršćanstvo nadvladano je političkim katolicizmom, kojemu je u temelju dualizam, upravo onaj o kojem svjedoči Vrcanova teza. Vezano za Mardešićev teorijski pristup, u odnosu prema ateizmu i ateistima u udžbeniku vjeronauka za osnovnu školu može se zaključiti da je tradicionalistička Crkva zatvorena u dualizam odnijela pobjedu nad koncilskom Crkvom, otvorenom prema dijalogu.



## Literatura

- Ančić, Branko; Puhovski, Tamara (2011). *Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri: stavovi i iskustva nereklioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u Republici Hrvatskoj*. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.
- Berger, Peter (1999). *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*. Washington D.C.: Ethic and Public Policy Center; Grand Rapids, Michigan: William B. Erdmans Publishing Company.
- Casanova, Jose (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Cifrić, Ivan (2000). Percepcija nekih odnosa crkve i države i uloga crkve i religije u društvu. *Sociologija sela*, 38/1-2(147-148): 227-269.
- Cifrić, Ivan (2005). Svećenici, Crkva i društvo: moguće promjene. Javna uloga svećenika i odnosi između vjerskih zajednica. *Sociologija sela*, 43/168(2): 439-470.
- Črpić, Gordan; Zrinščak, Siniša (2005). Između identiteta i i svakodnevnog života, u: *U potrazi za identitetom* (ur. J. Baloban). Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga, str. 45-84.
- Črpić, Gordan; Zrinščak, Siniša (2014). Religija, društvo, politika: komparativna perspektiva, u: *Vrednote u Hrvatskoj i u Europi* (ur. Baloban, Josip, Nikodem, Krunoslav i Zrinščak, Siniša). Zagreb: Krščanska sadašnjost i Katolički bogoslovni fakultet.
- Davie, Grace (2005). *Religija u suvremenoj Europi: Mutacija sjećanja*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Goldberger, Goran (2005). Revitalizacija religije u sjeni nasljeđa liberalne zakonske regulative: stavovi prema pobačaju. *Sociologija sela*, 43/168(2):409-438.
- Hervieu-Leger, Danielle (2000). *Religion as a Chain of Memory*. New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press.
- Kodelja, Z., Bassler, T. (2004). *Religija i školovanje u otvorenom društvu: okvir za informirani dijalog*. Ljubljana.
- Marinović, A.; Markešić, I. (2012). Vjerske zajednice u Hrvatskoj pred europskim izazovima. U: *Hrvatska u EU: Kako dalje?* (ur. V. Puljiz, S. Ravlić, V. Visković). Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, 349-372.
- Marinović Bobinac, Ankica (2007). Comparative Analysis of Curricula for Religious Education: Exemples of Four Catholic Countries. *Metodika*, 8(2), 15:408-424.
- Marinović Bobinac, Ankica (2008). Images of the Religious Other in Religious Instruction Textbooks in Croatia, in: *Images of the Religious Others*, edited by Christian Moe and Zorica Kuburić, 201-217. Novi Sad: CEIR i Kotor Network.
- Marinović Bobinac, Ankica; Goldberger, Goran (2007) Glas koncila – poslanje ili tek ime: analiza sadržaja komentara u razdoblju društvena tranzicije. *Sociologija i prostor*, 45/177-178 (3-4): 269-300.
- Marinović Bobinac, Ankica; Marinović Jerolimov, Dinka (2006). Religious Education in Croatia, in: *Religion and Pluralism in Education. Comparative Approaches in the Western Balkans*, edited by Zorica Kuburić and Christian Moe, 39-71. Novi Sad: CEIR & Kotor Network.

- Marinović Bobinac, Ankica; Marinović Jerolimov, Dinka (2008). Catholic Religious Education in Public Schools in Croatia: Attitudes towards Other Religions in primary School Textbooks, in *Education and Church in Central and Eastern Europe at First Glance*, edited by Gabriella Pusztai, 179-192. Debrecen: University of Debrecen - Center for Higher Education, Research and Development; Hungarian Academy of Sciences & Religion and Values: Central and Eastern European Research Network.
- Marinović Jerolimov, Dinka (2000). Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse. *Sociologija sela*, 38/1-2(147-148): 43-80.
- Marinović Jerolimov, Dinka (2005). Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004: između kolektivnoga i individualnoga. *Sociologija sela*, 43/168(2):303-339.
- Mardešić, Željko (2007). *Rascjep u Svetome*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Padjen, Ivan (2003) Church and State in Croatia, in: Silvio Ferrari and W. Cole Durham Jr. (eds). *Law and Religion in Post-Communist Europe*. Leuven, Paris, Dudley, MA, pp.57-80.
- Tomašević, Silvije (2014). *Papa Franjo*. Zagreb: Profil.
- Vrcan, Srđan (2002). *Bog i državna batina*. Feral Tribune, 2.2.2002.
- Vrcan, Srđan (2001). Vjera u vrtlozima tranzicije. Split: Glas Dalmacije. Revija Dalmatinske akcije. p.396.
- Zrinščak, Siniša (2004). Religion and Society in Tension in Croatia: Social and Legal Status of Religious Communities, in: James T. Richardson (ed.). *Regulating Religion, Case Studies from around the Globe*. New York: Cluver Academic Plenum Publishers, pp. 299-318.
- Zrinščak, Siniša; Črpić, Gordan; Kušar Stjepan (2000). Vjerovanje i religioznost. *Bogoslovska smotra*, 70 (2000). 2: 233-235
- Zrinščak, Siniša, Marinović Jerolimov, Dinka, Marinović, Ankica and Ančić, Branko (2014). Church and State in Croatia: Legal framework, religious instruction, and social expectations, in: *Religion and Politics in Central and South-Eastern Europe: Challenges Since 1989*. Sabrina P. Ramet (ed.). New York, Basinstoke: Palgrave Macmillan, pp. 131-154.

### *Pravni dokumenti*

- Ustav Republike Hrvatske. *Narodne novine*, 41 (7. svibanj i 15. lipanj 2001.)
- Program katoličkog vjeronauka za osnovne škole. *Narodne novine*, 156 (3 listopada 2003.)
- Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji u području odgoja i kulture. *Narodne novine*, 2, 1997.
- Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Hrvatske biskupske konferencije o katoličkom vjeronauku u javnim školama i javnim predškolskim institucijama (potpisan 29. siječnja 1999).

### *Udžbenici vjeronauka za osnovne škole*

- Učimo ljubiti Boga i ljude* (1. razred ) (2005). Zagreb: Glas Koncila.  
*Rastimo u zahvalnosti* (2. razred ) (2005). Zagreb: Glas Koncila.  
*Za stolom ljubavi i pomirenja* (3. razred) (2005). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.  
*Na putu vjere* (4. razred) (2005). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.  
*Ja sam put* (5. razred) (2005). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.  
*Pozvani na slobodu* (6. razred) (2003). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.  
*Zajedno u ljubavi* (7. razred) (2003). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.  
*S Kristom u život* (8. razred) (2005). Zagreb: Kršćanska sadašnjost.

### *Web linkovi:*

- Dnevna priprema za vjeronaučni susret
- PROTAGORA: Priopćenje za medije u vezi sadržaja udžbenika vjeronauka: U hrvatskim školama se uči da su ateisti krivi za Auschwitz, da je ateizam „apsolutno neprihvatljiv“ i metodama kako smanjiti njihov broj,
- PROTAGORA započela pravni postupak za utvrđivanje diskriminacije učenika osnovnih škola koji ne pohađaju vjeronauk,
- Reakcija Pravobraniteljice za djecu u vezi dopisa PROTAGORE: Priopćenje za medije u vezi sadržaja udžbenika vjeronauka,
- PROTAGORA: Zahtjev za mirno rješavanje spora,